

Suradnja Armina Pavića i Franje pl. Markovića u prvome godištu *Vienca* S posebnim obzirom na Aristotelovu *Poetiku**

BOJAN MAROTTI

Akademija dramske umjetnosti, Zagreb, Hrvatska /
Academy of Dramatic Art, Zagreb, Croatia
bojanmarotti@gmail.com

UDK 821.163.42:050

82Pavić, A.

1Marković, F.

1Aristoteles

Izvorni znanstveni članak /

Original scientific paper

Primljeno / Received: 7. 10. 2025.

Prihvaćeno / Accepted: 22. 10. 2025.

[https://doi.org/10.52685/pihfb.51.2\(102\).2](https://doi.org/10.52685/pihfb.51.2(102).2)

Sažetak

Armin Pavić i Franjo pl. Marković započeli su svoju suradnju u *Viencu* ubrzo nakon studija u Beču, naime godine 1869. Pavić je tada imao 25, a Marković 24 godine. Ponudili su uredništvu *Vienca* da zajednički pišu rubriku pod naslovom *Naše kazalište*, što je uredništvo prihvatilo. Rubrika se je pojavila već u prvome broju (prvoga godišta) od »23. siječnja« 1869. No taj prvi članak nije potpisao i Franjo pl. Marković, premda u uvodnome dijelu toga prvoga nastavka sam Pavić izrijekom kaže da su se zajednički »ponudili redakciji “Vienca”«. Iako idući nastaveci nisu potpisani, u tzv. se »živim glavama« navodi »F. Marković i A. Pavić: Naše kazalište«. Tako je bilo do 3. travnja, tj. do broja 11. Nakon toga slijedi manja stanka, a u br. 15. (od 1. svibnja) nastavlja sam Pavić, te na početku ustvrđuje da je, usprkos dogovoru s Markovićem, sve morao raditi sam, pa da će tako činiti i dalje. No zatim je napisao još svega jedan nastavak, ovaj put nakon podulje stanke, objavljen u br. 32. (od 28. kolovoza). Potom nastavlja pisati sam Marković, i to od broja 38. (od 9. listopada). Pavić pak u međuvremenu počinje objavljivati članke o Anakreontu (Ἀνακρέων), kao i prijevode njegovih pjesama (od broja 26., od 17. srpnja). U prilogu se potanko razmatra spomenuta suradnja, posebice pak u onim zajedničkim člancima gdje je riječ o Aristotelovoj (Ἀριστοτέλης) *Poetici*. Kako je Pavić iste godine objavio i cjelovit

* Ovaj je rad rezultat istraživanja na projektu *Nove teme u hrvatskoj filozofiji od 1874. do 1945. godine*, IP-2022-10-5438, koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

prijevod toga Aristotelova spisa, upozorava se na nastanak toga prijevoda, kao i na mogući Markovićeve »utjecaj« pri odabiru hrvatskih otpovjednica. Budući pak da su malo komu kao njima dvojici životi u tolikoj mjeri bili isprepleteni, ukratko se podsjeća na »životni put« svakoga od njih, kao i na različite sukobe u koje su tijekom života, nakon »prijateljavanja« u mladim godinama, njih dvojica ulazili. Na kraju se pojedini ulomci iz Aristotelove *Poetike*, kako ih u svojoj *Estetici* navodi Franjo pl. Marković, uspoređuju s odnosnim ulomcima u *Aristotelovoj poetici*, kako ih na hrvatski jezik prevodi Armin Pavić.

Ključne riječi: Franjo Marković, Armin Pavić, Aristotel, Aristotelova *Poetika*, *Vienac*, Hermann Bonitz, Johannes Vahlen, Aristotelova definicija tragedije

*Želja za prijateljstvom nastaje brzo,
ali ne i prijateljstvo.*

Aristotel¹

Proslov

Životi se Armina Pavića i Franje pl. Markovića dodiruju i neobično isprepleću. Pripadaju zapravo istomu naraštaju, iako je Marković godinu dana mladi: Pavić je rođen 1844. (29. ožujka, u Požegi), a Marković 1845. (26. srpnja, u Križevcima). Obojica su studirali klasičnu filologiju i slavistiku u Beču. Pavić je studij odslušaio 1864., a završio, tj. položio učiteljski ispit (*Lehramtsprüfung*) 8. srpnja 1866., dočim je Marković studij odslušaio 1865., a završio također 1866., 6. prosinca. Pavić je pri tome položio ispit iz grčkoga za cijelu gimnaziju, a iz latinskoga samo za niže razrede. Hrvatski jezik, koji je bio prijavio, nije polagao. Marković je pak položio ispit iz grčkoga i staroslovenskoga jezika (dakle ne hrvatskoga) za cijelu gimnaziju, a iz latinskoga samo za niže razrede. Filozofiju je doktorirao 1872., nakon što je položio tri tzv. rigorosa, tj. stroga ispita, i to iz filozofije, opće i austrijske povijesti, te matematike i

¹ Vidi Aristotel, *Nikomahova etika*, prijevod s izvornika, bilješke i rječnik nazivlja Tomislav Ladan, filozofijska redakтура i predgovor Danilo Pejović (Zagreb: SNL, 1982), p. 170 (Bekker: 1156 b 31–32). U izvorniku je ovako: »<...> βούλησις μὲν γὰρ ταχεῖα φιλίας γίνεται, φιλία δ' οὐ.« Navodim prema Loebovu izdanju: Aristotle, *The Nicomachean ethics*, with an English translation by H. Rackham, revised edition (Cambridge, Massachusetts – London, England: Harvard University Press, 1934, pretisak 2003), p. 464.

fizike (disertaciju nije trebalo pisati). Pavić je postao profesorom hrvatskoga jezika i književnosti na Filozofskome fakultetu u Zagrebu 1877., a Marković profesorom filozofije odmah nakon obnove Sveučilišta u Zagrebu 1874. Obojica su bili rektori Sveučilišta: Marković već 1881., a Pavić istom 1896., petnaest godina poslije. No Pavić je pravim članom Akademije postao 1874., dakle dvije godine prije Markovića, koji je u Akademiju primljen istom 1876. Obojica su bili i saborski zastupnici. Napokon, umrli su iste godine, 1914., Pavić sedam mjeseci prije, 12. veljače, a Marković 15. rujna. Pavić nije doživio Prvi svjetski rat, tzv. Veliki rat, a Marković jest.²

No tu je uzajamnu povezanost i upravo »isprepletenost« pratio i više međusobnih sukoba, od kojih ovdje navodim tri razmjerno rana:

- 1869. nakon započete suradnje u *Vienču*
- 1870-ih godina o Gundulićevu *Osmanu*
- 1877. oko pravopisa (obojica su, naime, bili članovi tzv. Pravopisnoga pododbora, koji je osnovan te godine).

Neki su od tih sukoba znali biti i vrlo oštri, pa i žestoki, kao primjerice poznata polemika o Gundulićevu *Osmanu*. Tako u svojoj raspravi *Estetična ocjena Gundulićeva Osmana*, od godine 1879., odgovarajući na *Estetičku ocjenu Gundulićeva Osmana*, koju je Marković čitao »13. siečnja 1877.« u Akademiji,³ Pavić na jednome mjestu, navodeći prethodno Markovićeve riječi iz njegove rasprave, njemu ovako prigovara:⁴

» G. M., udarajući na svaku kontaminaciju Osmana, obećaje, da će u svom pisanju na povodu objektivnih nedvojbjenih podkrepa do podpune evidencije [pokazati, da je] metoda razprave g. Pavića neskladna s priznanimi zakoni logike, njezino zaključivanje skroz paralogistično, opažavanje i ustanovljivanje estetičnih elemenata u Osmanu nepodpuno i neobjektivno, estetično stanovište nedostatno i jednostrano, omjerivanje Osmanova sadržaja prama historičnim istinama i stvarno i formalno manjkavo, poraba razloga gdješto sama sobom protuslovnost (89).⁵ <...>

² Sličan, samo sažetiji *résumé* te »isprepletenosti« njihovih života navodim i u: Bojan Marotti, »O Pavićevu i Markovićevu prijevodu Aristotelove definicije tragedije«, *Nova prisutnost* 19/3 (2021), pp. 571–582, na p. 572.

³ Tu je raspravu Marković objavio u četiri dijela u *Radu JAZU*, i to knj. 46 (1879), pp. 78–165; knj. 47 (1879), pp. 129–221; knj. 50 (1879), pp. 96–175; knj. 52 (1880), pp. 1–140, te kao knjigu: Franjo Marković, *Estetička ocjena Gundulićeva Osmana* (Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1880).

⁴ Vidi Armin Pavić, *Estetična ocjena Gundulićeva Osmana* (Zagreb: Tiskarski i litografski zavod C. Albrechta, 1879), p. 5. Usp. i Marotti, »O Pavićevu i Markovićevu prijevodu Aristotelove definicije tragedije«, pp. 573–574, gdje se kratko osvrćem na tu se polemiku.

G. M. ima doista mnogo dobre volje, da bi me u svom pisanju publici prikazao, kao da sam sada ili prije kada šenuo duhom, ali dokazivanje ga. Ma. nije ni po što na “povodu objektivnih nedvojbenih podkrepa”, nego je u povodu sve samih sofizama, u kojih nema ni za lijek sofije.«

Što se tiče sukoba oko pravopisa, spomenuti je Pododbor, koji je osnovan 1877. da bi se riješio tadašnji »pravopisni nered« u školama, zasjedao početkom te godine, otprilike u vrijeme kada je Marković čitao svoju raspravu o Gundulićevu *Osmanu* u Akademiji. Osim njih dvojice, u tome su Pododboru još bili Franjo Petračić, Tadija Smičiklas i Ljudevit Modec, a predsjednik mu je bio Adolfo Veber.⁵ Pododbor je u ožujku te iste godine podnio Zemaljskomu školskomu odboru (kojemu je na čelu bio Ivan Kukuljević Sakcinski) izvješće, u kojem je potanko opisao pravopisna pravila na kojima bi valjalo izraditi (novi) pravopis, uz preporuku da se sve to i objavi u jednoj knjizi.⁶ Dakako, raspravljalo se je, među ostalim, i o pravopisnome načelu. Pri tome je većina članova bila za tvorbeni, morfonološki, ili kako se je tada govorilo (umjereni) »etimologički« pravopis. Zapravo svi, osim Armina Pavića, koji se je od toga jasno ogradio, sukobivši se pri tome izravno s Markovićem.⁷

⁵ Vidi o tome pitanje u: Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika* (Zagreb: SNL, 1978), pp. 584–585, također 3., dopunjeno izdanje (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 2002), pp. 620–622, te Mirko Petravić, »Jedna značajna obljetnica«, *Jezik* 1/5 (1952–1953), pp. 156–160 (članak je objavljen u prigodi sedamdeset i pete obljetnice rada Zemaljskoga školskoga odbora i osnivanja Pravopisnoga pododbora). Usp. k tomu Bojan Marotti, »Dativ, lokativ i instrumental množine u pripovijetkama Stjepana Zlatovića: Prinos razumijevanju pojma književnoga jezika«, u: Bojan Marotti, *Pod vidikom sustava: Jezikoslovne rasprave* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2022), pp. 259–313, posebice poglavlje pod naslovom »Hrvatski književni jezik između 1877. i 1892.«, pp. 267–270, a i Marotti, »O Pavićevu i Markovićevu prijevodu Aristotelove definicije tragedije«, pp. 574–575, gdje također ukratko govorim o zasjedanju toga Pododbora.

⁶ Vidi o tome Ladislav Mrazović, »Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa«, *Vienac* 9/11 (1877), pp. 176–179; 9/13 (1877), pp. 210–211; 9/14 (1877), pp. 217–221.

⁷ Pavić je tada izjavio da će u »zem. školskom vieću« braniti pravopis prema izgovornome načelu, fonološki, ili »fonetički«. Zemaljski je odbor izvješće prosljedio vladi, no vlada je zahtjev za izradu pravopisnoga priručnika postavila istom 1889., iste godine kada je umro Adolfo Veber. Izradu je pravopisa povjerila Ivanu Brozu, i to prema izgovornome načelu, dakle onako kako je to predlagao Pavić, koji je međutim te 1877. bio jedini koji je zahtijevao takvo pravopisno načelo. I taj se je pravopis pojavio 1892. To je to razdoblje od petnaest godina, od 1877. do 1892., u kojem se je pripremala i odvijala »zamjena biranoga sustava«. O tome sam pisao na više mjesta, ali usp. Marotti, »Dativ, lokativ i instrumental množine u pripovijetkama Stjepana Zlatovića: Prinos razumijevanju pojma književnoga jezika«, posebice poglavlje pod naslovom »Pisati u razdoblju promjene književnoga jezika«, pp. 282–286. O posljedicama te »zamjene« vidi Bojan Marotti, »Je li Vidrić doista pisao “jugoslovenskim esperantom”?«, u: Marotti, *Pod vidikom sustava: Jezikoslovne rasprave*, pp. 314–335.

Oba ta sukoba zaslužuju svoju posebnu raspravu, no predmet je ovoga članka njihov prvi sukob, onaj godine 1869. To je zacijelo ključni sukob, koji leži u osnovi svih potonjih. Ta se godina utoliko može smatrati stanovitom »razdjelnicom« u njihovu uzajamnome odnosu, pa i uopće u njihovim životima. Može se dakle govoriti o Markoviću i Paviću do godine 1869. i nakon nje.

Boravak u Kraljevskome plemićkome konviktu u Zagrebu

Prvi su se put susreli u Kraljevskome plemićkome konviktu u Zagrebu. Marković je u Konvikt došao 1854. u prvi razred gimnazije⁸ (gimnazija je tada trajala osam godina), a Pavić godinu dana poslije, budući da je prethodni razred polazio u Požegi, stanujući u požeškome orfanotrofiju.⁹ Kako je bio jedan razred ispred Markovića, Pavić je gimnaziju završio, tj. dala mu se »svjedožba zrelosti«, kako kaže Körbler, 31. srpnja 1861.¹⁰ Gledajući sa stajališta onoga što će upisati na studiju u Beču (tj. sa stajališta klasične filologije i slavistike), zanimljivo je primijetiti da mu je Vjekoslav Babukić iz hrvatskoga dao vrlo dobar, Janko Jurković iz grčkoga dobar, a da Vatroslav Jagić ocjenu iz latinskoga opisuje kao »jedva dovoljan kraj vele površna znanja gramatičnoga i neizpravnih zadaćah«.¹¹ Za razliku od Pavića, Marković je bio izvrstan učenik, »u svim razredima prvi s odlikom, osim u šestom, kada je bio drugi«.¹² No Marković je gimnaziju završio godinu dana poslije, u srpnju 1862.,¹³ te je na jesen otišao na studij u Beč, gdje je studirao također klasičnu filologiju i slavistiku.

⁸ Vidi Vjekoslav Klaić, »Dr. Franjo Marković«, *Vienac* 16/21 (1884), pp. 335–337; 16/24 (1884), pp. 384–386; 16/38 (1884), pp. 608–611 (nadnevcu su redom: 24. svibnja, 14. lipnja i 20. rujna); posebice 16/21 (1884), p. 336; potom Ljuboje Dlistuš, *Dr. Franjo Marković: Njegov život i rad* (Osijek: Izvanredno izdanje Kluba hrvatskih književnika u Osijeku, 1915), p. 6; također Krsto Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića* (Zagreb: Izdala Matica hrvatska, 1917), p. 13; te Ivan Peklić, *Život i djelo Franje Markovića* (Zagreb – Križevci: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstveno-istraživački rad Koprivničko-križevačke županije u Križevcima, 2014), pp. 11–18.

⁹ Vidi Đuro Körbler, »Nekrolog: Armin Pavić«, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1913.: Od glavne skupštine 8. IV. 1913. do glavne skupštine 21. V. 1914.* 28 (1914), pp. 87–119, na p. 92. Što se tiče Pavićeva života, uglavnom se oslanjam na taj Körblerov nekrolog.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Vidi Peklić, *Život i djelo Franje Markovića*, p. 16. Peklić navodi riječi Franje Bučara, a zatim donosi dvije Markovićeve svjedodžbe, jednu iz »prvog semestra šestog razreda«, a drugu iz »drugog semestra sedmog razreda«, koje je Bučar prepisao i objavio 1934. u *Obzoru* (75/295, pp. 1–2), gdje se vide te izvrsne ocjene. Navodim sve prema Pekliću (ibid., pp. 16–17).

¹³ Vidi Dlistuš, *Dr. Franjo Marković: Njegov život i rad*, p. 6.

Da bi se bolje razumjela njihova povezanost u Plemićkome konviktu, možda bi tomu mogla pomoći Pavićeva pripovijetka *Nesretni prijatelji*, koju je Pavić objavio tijekom rujna 1869. u *Vienču*.¹⁴ Premda ovdje nije mjesto za potanku raščlambu te pripovijetke, posebice zato što je njezin ustroj razmjerno zamršen, ipak je moguće naznačiti osnovno. Pripovjedač, koji je u prvome licu, susretne svoga prijatelja Dušana, te ga u razgovoru zapita je li štogod čuo o zajedničkome prijatelju Delimiru i o njegovoj nesreći. Dušan mu veli da jest, jer je pisao najboljemu Delimirovu prijatelju Petru, a ovaj mu je odgovorio u opširnome pismu. Potom slijedi to pismo, gdje pripovijedanje, ponovno u prvome licu, preuzimlje Petar¹⁵ i opisuje svoj odnos s Delimirom, te iznosi određene događaje u gradu V., koji su doveli do Delimirova tragičnoga kraja, tj. do smrti u dvoboju.¹⁶

Pavić je u pripovijetku očividno unio određene događaje iz vlastitoga života, pa s time u vezi Körbler kaže ovako:¹⁷

»U toj pripovijesti, koje se radnja događa u gradu V., dakle Varaždinu, spomenuo je pripovjedač i štošta od svojih doživljaja u rečenom gradu, narugavši se napose tamošnjemu svom ravnatelju i drugim nekim ljudma.«

Körbler međutim ne spominje Markovića niti govori o njegovu odnosu s Pavićem. Da određenih usporednosti ima, ali da istodobno ima i razlika između zbiljnih osoba, Pavića i Markovića, s jedne strane, te likova u pripovijetci, Petra i Delimira, s druge, pokazuje primjerice ovaj ulomak, u kojem se Petar, čekajući Delimirov dolazak iz Beča u V., prisjeća njihova prvoga susreta:¹⁸

»Dolazak moga prijatelja još od dječjačke dobe, njegova nepromienjena vesela ćud, svrnu mi misli na sav naš zajednički život, na cijeli moj život odkako počeh osjećati, da živem.

U devetoj se godini sastadosmo, obojica već od pete bez roditelja, u jednom od naših zavoda. Kolika sličnost, a kolika ipak razlikost: što ja u zavod dodjoh,

¹⁴ Vidi Armin Pavić, »Nesretni prijatelji«, *Vienac* 1/33 (1869), pp. 561–566; 1/34 (1869), pp. 579–582; 1/35 (1869), pp. 594–599; 1/36 (1869), pp. 613–619 (nadnevcu su redom: 4. rujna, 11. rujna, 18. rujna i 25. rujna). Pripovijetka je izašla nakon što je prošao vrhunac sukoba 1869. godine, ali o tome će još biti riječi.

¹⁵ To bi bio, kako bi rekao Gérard Genette, homodijegetični i ujedno intradijegetični pripovjedač. Homodijegetični zato što je Petar lik svoje vlastite priče, a intradijegetični zato jer je lik neke druge priče, naime priče glavnoga pripovjedača.

¹⁶ Valja napomenuti da je pripovijetka izvrsna, te da je velika šteta što se Pavić nije više bavio pisanjem tzv. »lijepe književnosti«.

¹⁷ Vidi Körbler, »Nekrolog: Armin Pavić«, p. 99.

¹⁸ Vidi Pavić, »Nesretni prijatelji«, *Vienac* 1/34 (1869), p. 579.

to bijaše od milosti, a što Delimir, to bijaše milost za one, koji ga primiše; ja siromak, on od bogatih roditelja.«

To da su se »sastali« u devetoj godini, stoji donekle za Markovića, premda je 1854. u jesen već bio napunio devet godina (rođen je 26. srpnja 1845.), ali ne stoji za Pavića (rođen je 29. ožujka 1844.). K tomu, bit će da su se ipak susreli 1855. godine, jer je Pavić, prije dolaska u Plemički konvikt, kako navodi Körbler, godinu dana proveo u požeškome orfanotrofiju. Ni jedan ni drugi nisu bili »od pete godine bez roditelja«: Paviću je otac umro 1853.,¹⁹ a Markoviću je u to vrijeme otac još bio živ (umro je istom 1858.).²⁰ No ipak bih, uza sav oprez dakako, naveo jedan ulomak, u kojem se, po mome mišljenju, može odčitati snažna povezanost među njima dvojicom, bez namjere naravno da se time, pod svaku cijenu, odnosi među zbiljnim osobama odčitavaju na osnovi odnosa među likovima, ili pak da se odnosi među likovima preslikavaju na odnose među zbiljnim osobama. Evo toga ulomka:²¹

»Naše prijateljstvo bijaše već od djetinstva, od prvih dana što se upoznasmo iskreno i vruće, kao i danas, ali dakako u početku nam naš odnošaj ne bijaše jasan; osjećasmo ga, ali ga ne razumievasmo.

Ali kako ga osjećasmo!

Aristofan tumači kod Platona ljubav, kao nevidljivu silu, ujedinjujuću dvie pole, koje od prije bijahu ujedinjene, poslije se rastaviše, pa se rastavljene bez prestanka traže i našavši se, toliku slast nad tiem osjećaju, da bi se najvolile opet ujediti. Kad godj ono liepo mjesto čitam, svaki put mi pane na um i pred oči mi se stvori, kako se u onom zavodu u večer, za vrieme od večere do spavanja, često ja i Delimir, dječaci, ugibasmo čičoj zimi, legavši obučeni u krevet. Zagrlili bismo se i utonuo bih na njegovih grudih, kao da mi se duša s njegovom splinula, a na njegovu bih bijuću²² srcu slušao, kako i njime isto osjećanje kao i menom vrije: dvie smo se polovine bile snašle.«

Ako dakle možemo pretpostaviti da je Pavić u odnos između Petra i Delimira do neke mjere utkao odnos između sebe i Markovića, tada nam postaje jasnije što je za nj mogao značiti sukob, pa onda i (postupni) raskid prijateljstva s Markovićem.

¹⁹ Vidi Körbler, »Nekrolog: Armin Pavić«, p. 92.

²⁰ Vidi Dlustuš, *Dr. Franjo Marković: Njegov život i rad*, p. 6.

²¹ Vidi Pavić, »Nesretni prijatelj«, *Vienac* 1/34 (1869), p. 580.

²² Uočiti je ovdje porabu participa prezenta, iliti dionika nesvršenoga, od glagola *bīti*, *bijēm* 'tući' u svome pravome značenju, tj. 'tukući', a ne u značenju 'koji jest', 'sūčī', kao da bi bio dionik nesvršeni glagola *bīti*, *jēsam*, kako ga u novije vrijeme neki rabe. Petar bi dakle slušao isto osjećanje na Delimirovu srcu koje tuče, a ne na Delimirovu srcu koje jest.

Studij u Beču

Pavić je postao slušač Bečkoga sveučilišta 13. studenoga 1861.,²³ a Marković je na isto sveučilište upisan 25. travnja 1863.,²⁴ tj. u ljetni semestar – u ljetno poljeće, kako bi sam rekao – akademske godine 1862./1863. Jedan razlog za kasniji upis, tj. u ljetnome semestru, a ne u zimskome (premda je upisao i sve predmete iz zimskoga semestra), nalazimo u Markovićeve pismu majci od 22. studenoga 1862. No budući da pismo pokazuje i opće raspoloženje mladoga Markovića (imao je nepunih 18 godina) kada je stigao u Beč, vrijedno je iz toga pisma navesti makar nekoliko ulomaka:²⁵

»Ja sam zdrav došiel u Beč i zdrav ostajem ovdje ali kao da sem pijan. Prvi put otići u velik sviet pak naći sve samo tudje i nepoznato jest dogodjaj koga čovjek na prvi mah ne razumije; kod kuće se u drugom svjetlu sviet predočuje – al ovdje je niem za mene, premda neprestano buči i larma, slap [tj. sliep] je za mene, premda na hiljadu očiju gleda, mrtav za mene, premda razvija neizmjeran život – ta tko od tih bučećih ljudi k meni govori, koje oko na mene pogleda, koja duša za mene zna? <...> Ja ostanem u Beču – Kancelarija je promienila na moju prošnju, filologija bo u Pragu malo valja. Ja sam s g. Pavićkom i sinom Arminom skup na kvartiru. <...> I koštu ću imat s njimi <...>.«

Čini se dakle da je najprije kanio studirati u Pragu, te da se predomislio i tražio da ga premjeste u Beč (»filologija bo u Pragu malo valja«). K tomu, na prvoj je godini studija Marković stanovao zajedno s Pavićem (koji je tada bio na drugoj godini), tj. s njim i s njegovom majkom Marijom.²⁶ Prema tome,

²³ Vidi Körbler, »Nekrolog: Armin Pavić«, p. 93.

²⁴ Vidi Alojz Jembrih, »Studijsko razdoblje Franje Markovića u Beču: (Uz 110. obljetnicu njegova rođenja [tj. smrti])«, u: Alojz Jembrih, *Bečko-hrvatska filološka ishodišta* (Zagreb: Fakultet hrvatskih studija, 2024), pp. 599–624, na p. 602. Navedena Jembrihova rasprava donosi dragocjene podatke u vezi s Markovićevim studijem u Beču, kao i u vezi s njegovim doktoratom, također u Beču, te se, u vezi s time, na nju u znatnoj mjeri oslanjam.

²⁵ Ibid., p. 611.

²⁶ Pavićev je otac imao dvije žene: Anu pl. Passl, s kojom je dobio dvoje djece, te Mariju, koju je oženio nakon Anine smrti i koja je bila njezina sestra, a s kojom je imao četvero djece (usp. Körbler, »Nekrolog: Armin Pavić«, pp. 88–89). Vrijedno je spomenuti, kada je već riječ o rodoslovlju, da je Pavić pradjed hrvatskoga filozofa Marijana Cipre. Naime sam je Pavić imao šestero djece, tri kćeri i tri sina, od kojih je najstarija kći, Marija, umrla u šestoj godini (usp. Körbler, »Nekrolog: Armin Pavić«, p. 119). Jedna se od preostalih dviju kćeri udala za fizičara Stanka Hondla, profesora na Filozofskome fakultetu, a druga za klasičnoga filologa Đuru Körblera, također profesora na Filozofskome fakultetu i jednoga od utemeljitelja moderne hrvatske neolatinstike. Iz braka prve kćeri i Stanka Hondla rođena je, kao najstarija od troje djece, Perka Hondl (15. ožujka 1905.), koja je bila gimnazijska profesorica, a koja se 1935. udala za Mila

njihovo se drugovanje nastavilo i za vrijeme studija u Beču. I profesori su im bili isti. Što se tiče Pavića, Körbler kaže da je »u tri godine sveučilišnih nauka slušao napose profesore Bonitza, Miklošića i Vahlena«,²⁷ a za Markovića pak Jembrih navodi što je sve slušao tijekom triju godina studija, tj. tijekom svih šest semestara.²⁸ Ovdje donosim samo predmete koje je slušao na prvoj godini:²⁹

1. zimski semestar

- Hermann Bonitz, *Geschichte der griechischen philosophie* (3 sata tjedno)
- Hermann Bonitz, *Euripides* (3 sata tjedno)
- Johannes Vahlen, *Lateinische Grammatik* (4 sata tjedno)
- Franz Mikolsich, *Altslovenische Grammatik* (2 sata tjedno)
- Franz Mikolsich, *Vergleichende Grammatik* (2 sata tjedno)
- Franz Mikolsich, *Über Ortsnamen* (1 sat tjedno)

2. ljetni semestar

- Emanuel Hoffmann, *Römische Literatur* (4 sata tjedno)
- Hermann Bonitz, *Griechische Literatur* (4 sata tjedno)
- Johannes Vahlen, *Plautus* (4 sata tjedno)
- Johannes Vahlen, *Homers Hymnen* (2 sata tjedno)
- Robert Zimmermann, *Geschichte der Philosophie* (3 sata tjedno)
- Rudolf Eitelberger von Edelberg, *Lehre vom Stil* (2 sata tjedno)
- Franz Mikolsich, *Altslovenische Grammatik* (2 sata tjedno)
- Franz Mikolsich, *Slavische Archäologie* (1 sat tjedno)
- ?, *Gothische Kunst* (2 sata tjedno)

Podsjetiti je da je bečka klasična filologija u to vrijeme jedna od najboljih i najuglednijih u čitavoj Europi. U Berlinu je u to vrijeme još živ August Böckh

Cipru, jednoga od najvećih hrvatskih skladatelja dvadesetoga stoljeća i profesora na Muzičkoj akademiji u Zagrebu. Usp. o tome Branko Hanžek, »Stanko Hondl: Život, rad i djelo«, u: Snježana Paušek-Badždar, Ksenofont Ilakovac (ur.), *Stanko Hondl (1873. – 1971.): Život i djelo* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za matematičke, fizičke i kemijske znanosti, 2014), pp. 9–40, posebice p. 14. Iz toga je pak braka rođen Marijan Cipra 22. kolovoza 1940. Budući da je Milo Cipra bio glasoviti skladatelj, rjeđe se spominje da je diplomirao (i) germanistiku i filozofiju, te da je neko vrijeme (od 1934. do 1940.) bio profesorom njemačkoga jezika i filozofije na nekoliko srednjih škola (Cetinje, Nova Gradiška, Karlovac).

²⁷ Vidi Körbler, »Nekrolog: Armin Pavić«, p. 93.

²⁸ Vidi Jembrih, »Studijsko razdoblje Franje Markovića u Beču: (Uz 110. obljetnicu njegova rođenja [tj. smrti])«, pp. 601–604.

²⁹ Ibid., pp. 602–603.

(umro je 1867.), a u Leipzigu su Friedrich Wilhelm Ritschl³⁰ (umro je 1876.) i Georg Curtius. Dakako, Leipzig će uskoro, sredinom sedamdesetih godina, postati sjedište, pa i svojevrsno okupljalište pristaša jedne posve nove struje u tadašnjem jezikoslovlju, tzv. mladogramatičara. Posebice kada u Leipzigu postane profesorom Karl Brugmann (1882.), indoeuropeist, no po naobrazbi klasični filolog.³¹ Ali kažem, ključna uloga koju su imali Hermann Bonitz, koji je i sam bio Böckhov slušač u Berlinu, i Johannes Vahlen,³² posebice u proučavanju Aristotela (Αριστοτέλης), nije važna samo s klasičnofilološkoga stajališta nego jednako tako i s filozofskoga. Naime, u pozadini onoga što se danas voli nazivati »austrijskim realizmom«, u suprotnosti s klasičnim njemačkim idealizmom, stoji, s jedne strane, Bernard Bolzano, a s druge, poticaji koji su došli upravo iz klasične filologije.³³ Tako je Bonitzov (posmrtno objavljeni) prijevod Aristotelove *Metafizike*,³⁴ jedan od najpoznatijih prijevoda toga temeljnoga djela europske filozofije.³⁵ Ali nije riječ samo o klasičnim filozozima. Tu je bio i jedan Rudolf Eitelberger von Edelberg, osnivač znamenite Bečke škole povijesti umjetnosti. Da ne spominjem Roberta Zimmermanna, s filozofske strane.

Pošto je 1864. odslušao studij, Pavić je 6. rujna 1864. postao namjesnim učiteljem u osječkoj gimnaziji, uz obvezu da najkasnije za godinu dana završi tzv. »učiteljski ispit« (*Lehramtsprüfung*).³⁶ Taj je ispit položio 8. srpnja 1866.³⁷ No pristupio je tada jedino ispitu iz klasične filologije kao glavne struke, a

³⁰ Poznato je da je upravo Ritschl napisao preporuku još jednomu klasičnomu filologu, koji je 1869., sa samo 24 godine (rođen je 1844., kao i Pavić), postao redoviti profesor u Baselu, a da nije imao ni doktorat, ni habilitaciju, naime Friedrichu Nietzscheu.

³¹ Vidi o tome Kurt R. Jankowsky, *The Neogrammarians: A Re-evaluation of Their Place in the Development of Linguistic Science* (The Hague – Paris: Mouton, 1972), posebice pp. 128–189 [poglavlje »The Original Group: Indo-Europeanists Karl Brugmann (1849–1919), August Leskien (1840–1916), Hermann Osthoff (1847–1909), and Berthold Delbrück (1842–1922)«]. Spomenuti je također da je u Leipzigu 1880. doktorirao i Ferdinand de Saussure (težom o uporabi apsolutnoga genitiva u sanskrtu).

³² Izgovara se kao da piše *Wahlen*.

³³ Vidi o tome Bojan Marotti, »Markovićeva kritika Hegelove logike«, u: Bojan Marotti, *Tročlani sklop: Oglеди o filozofiji jezika* (Zagreb: ArTresor naklada, 2021), pp. 87–122, posebice pp. 90–98 (poglavlje »Filozofsko i duhovno okružje Franje pl. Markovića«).

³⁴ Vidi Aristoteles, *Metaphysik*, uebersetzt von Hermann Bonitz, aus dem Nachlass herausgegeben von Eduard Wellmann (Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1890).

³⁵ Taj je prijevod bio na visokoj cijeni, i redovito preporučan kao jedan od najboljih (ako se već ne čita izvornik), a i uopće Hermann Bonitz, u vrijeme kada sam na Filozofskome fakultetu u Zagrebu bio student. Jedino nije posve jasno zašto nitko od onih koji su ga preporučivali, i tako visoko cijenili Hermanna Bonitza, nije spomenuo da je prvi profesor filozofije na obnovljenome Sveučilištu u Zagrebu godine 1874., naime Franjo pl. Marković, bio njegov učenik (a i Armin Pavić, dakako).

³⁶ Vidi Körbler, »Nekrolog: Armin Pavić«, p. 93.

³⁷ Ibid.

premda je prijavio i ispit iz hrvatskoga, njemu nije pristupio, nego je i njemački i hrvatski položio samo kao nastavne jezike.³⁸ U vezi s time Körbler dodaje ovo:³⁹ »Zašto se pokojnik već tada nije podvrgao ispitu iz hrvatskoga jezika kao glavne struke, nije mi poznato.« Marković je pak studij odslušao 1865., a završio također 1866., 6. prosinca, dakle kakvih pet mjeseci nakon Pavića.⁴⁰ Položio je pri tome ispit iz grčkoga i staroslovenskoga jezika za cijelu gimnaziju, a iz latinskoga samo za niže razrede.⁴¹

Pavić je uskoro, 13. listopada 1866., premješten iz Osijeka u Varaždin,⁴² tj. u varaždinsku gimnaziju, a na njegovo je mjesto u osječkoj gimnaziji došao Marković.⁴³ Marković je u Osijeku napisao spjev *Kohan i Vlasta*,⁴⁴ gdje je objavljeno i njegovo prvo izdanje.⁴⁵ Kako kaže Dlustuš:⁴⁶ »Grad Osijek može se podičiti time, da je taj divni pjesmotvor zasnovan i stvoren prije 46 godina u njegovim zidinama, dok je Franjo Marković bio profesor ovdašnje gimnazije.«

Izvještje varaždinske gimnazije od godine 1868.

Pavić je već 1867., tj. koncem te svoje prve školne godine u Varaždinu, objavio nevelik članak »O dubrovačkih prevodiocih gèrčkih tragedijah, Vetraniću, Buniću i Lukareviću«,⁴⁷ za koji Körbler kaže da je »prva njegova naučna rasprava«. ⁴⁸ Iduće je pak godine objavio još jedan, također nevelik članak, te također u *Izvjestju* varaždinske gimnazije, kojemu je naslov »Aristotelova definicija pjesničke umjetnosti«. ⁴⁹ Kada se čitaju te dvije »raspravice«, kako veli

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Vidi Dlustuš, *Dr. Franjo Marković: Njegov život i rad*, p. 6; potom Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, pp. 38–39; također Peklić, *Život i djelo Franje Markovića*, p. 19.

⁴¹ Vidi Dlustuš, *Dr. Franjo Marković: Njegov život i rad*, p. 6.

⁴² Vidi Körbler, »Nekrolog: Armin Pavić«, p. 94.

⁴³ Vidi Peklić, *Život i djelo Franje Markovića*, p. 19.

⁴⁴ Vidi Dlustuš, *Dr. Franjo Marković: Njegov život i rad*, p. 50–51; k tomu Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, p. 41.

⁴⁵ O svim izdanjima toga spjeva vidi Bojan Marotti, »Nikola Andrić kao prireditelj Markovićeve spjeva *Kohan i Vlasta*«, u: Tihomil Maštrović (ur.), *Zbornik o Nikoli Andriću: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa o Nikoli Andriću: Zagreb – Vukovar – Pečuh, 20. – 22. listopada 2022.* (Zagreb: Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, 2024), pp. 67–89.

⁴⁶ Vidi Dlustuš, *Dr. Franjo Marković: Njegov život i rad*, p. 51.

⁴⁷ Vidi Armin Pavić, »O dubrovačkih prevodiocih gèrčkih tragedijah, Vetraniću, Buniću i Lukareviću«, u: *Izvjestje kraljevske gimnazije varaždinske koncem školske godine 1867.* (Zagreb: Bèrztotskom Narodne tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja, 1867), pp. 3–11.

⁴⁸ Vidi Körbler, »Nekrolog: Armin Pavić«, p. 96.

⁴⁹ Vidi Armin Pavić, »Aristotelova definicija pjesničke umjetnosti«, u: *Izvjestje kraljevske gimnazije varaždinske koncem školske godine 1868.* (Varaždin: Brztotskom Platzera i sina, 1868), pp. 3–12.

Körbler, koje su nastale u razmaku od kakvih godinu dana, na prvi je pogled moguće uočiti razliku kako u slovopisu i pravopisu, tako i u jeziku. Da bi se to pokazalo, dovoljno je usporediti po jednu rečenicu, ili ulomak, iz svake od njih. Primjerice, prvi članak počinje ovako:⁵⁰

»O predmetu ovom, što si ga evo uzeh za razpravu, veoma se je malo dosada izpitivalo, a buduć on i u pověst naše hèrvatske knjige zasěca i svakako se prije, nego li ćemo započeti gèrčku knjigu Hèrvatom prikazivati, izpitati imade, tu mi ne treba u obranu mojega izbora daljnjih rěčih trošiti.

Prevodi pšničkih děläh dële se na vërne i slobodne: u onih se nastoji da se izvornik i u rěčih i u obliku, ma se gděšto i natezala narav jezika onoga, na koji se prevodi, čim vërnije predoči; a u ovih se prevodilac za volju idioma svojega jezika i u jednom i u drugom od izvornika odaljuje.«

Prema tome, sljednik je jata, neovisno o tome je li dug ili kratak, pisan redovito rogatim *e*, tj. *ě* (*pověst, zasěca, rěčih, pšničkih, děläh, dële, vërne, u rěčih, gděšto, vërnije*). Iznimka su predmetci *pred-* i *pre-*, gdje je *e* pisan kao da nije po podrijetlu jat (*o predmetu, prevodi, prevodi, predoči, prevodilac*).⁵¹ Slogotvorno je *r* pisano *èr* (*hèrvatske, gèrčku, Hèrvatom*). Pravopis je tvorbeni (*razpravu, izpitivalo, izpitati*). U imeničnome je genitivu množine dočetano *-h* (*rěčih, děläh, te u naslovu tragedijah*), a tri množinska padeža (dativ, lokativ i instrumental) nisu ujednačena: *Hèrvatom* (dativ množine), *u rěčih* (lokativ množine), *te u naslovu o (dubrovačkih) prevodiocih* (lokativ množine).

U drugome članku međutim nalazimo sljedeće:⁵²

»Aristotel počimlje u poetici riječima, da će raspravljajuć o pjesničkoj umjetnosti na sploh i o njenim vrstima i o tom kako valja priče rasporedjivati, da pjesmotvor budne lijep, zatijem od koliko i kakovih se česti sastoji (svaka vrst) a isto tako i ob ostalom što u ovo istraživanje pada, započeti naravnim redom onim što je prvo. Prvo što nam tuj reći imade je dakako, da nam reče što je pjesništvo. <...>

Što Aristotel nespominje plesa to se ispričava tijem, što Aristotel ovdje samo paradigmatički mjesto *svih* umjetnosti samo neke navodi.«

Kako se vidi, tu je sljednik jata u dugim slogovima pisan troslovom *ije* (*riječima, lijep, zatijem, tijem*), a u kratkima dvoslovom *je* (*pjesničkoj, umjetnosti, pjesmotvor, pjesništvo, ovdje, mjesto, umjetnosti*). Slogotvorno se *r* ne bilježi posebnim znakom (*vrstima, vrst*). U imeničnome genitivu množine nema

⁵⁰ Vidi Pavić, »O dubrovačkih prevodiocih gèrčkih tragedijah, Vetraniću, Buniću i Lukareviću«, p. 3.

⁵¹ U razloge zašto je to tako, ne mogu ovdje potanje ulaziti. O svim načinima zapisa sljednika jata sredinom devetnaestoga stoljeća vidi Bojan Marotti, »Zapis sljednika jata u spisima fra Šimuna Milinovića«, u: Marotti, *Pod vidikom sustava: Jezikoslovne rasprave*, pp. 58–69.

⁵² Vidi Pavić, »Aristotelova definicija pjesničke umjetnosti«, p. 5.

dočetnoga -h [(*kakovih*) česti, (*svih*) umjetnosti], a tri su padeža u množini ujednačena: *riječima* (instrumental množine), *o njenim vrstima* (lokativ množine). Što se tiče pravopisa, Pavić se koleba između izgovornoga načela (*raspravljajuć, rasporedjivati, istraživanje, ispričava*) i tvorbenoga (*pjesništvo*). Te je godine dakle započela promjena u Pavićevim shvaćanjima slovopisa, pravopisa i jezika, koja se u idućim godinama neće odvijati dosljedno ni pravocrtno (bit će i povratka na »staro«),⁵³ no koja će napokon dovesti do one »ograda« od mišljenja većine članova Pravopisnoga pododbora 1877.

U tome se drugome članku Pavić dakle bavi Aristotelovom definicijom, iliti određajem, pjesničke umjetnosti, pa s time u vezi ponajviše razmatra sam početak Aristotelove *Poetike*, te izravno navodi, i ujedno komentira, drugu rečenicu (prema Bekkeru mjesto 1447 a 13–16). No ne samo da komentira nego i emendira, upravo »popravlja« Susemihlovo izdanje, koje je izašlo 1865.⁵⁴ Spominje dakako još neka izdanja, poput Bekkerova, ali ne navodi i Vahlenovo izdanje, koje je objelodanjeno 1867.,⁵⁵ dakle godinu dana prije negoli je izašao njegov članak u *Izveštju*. To je utoliko neobičnije što u jednoj od prvih bilježaka, na samome početku, kaže da se »od kritičkih rasprava o textu«⁵⁶ oslanjao na četiri sveska Vahlenovih *Beiträge zu Aristoteles Poetik*,⁵⁷ od kojih su dva posljednja objavljena upravo 1867., tj. iste godine kada i Vahlenovo izdanje Aristotelove *Poetike*. Valja k tomu naglasiti da je to Vahlenovo izdanje svoju vrijednost zadržalo sve do danas, pa ga i noviji prireditelji redovito navode u popisu važnih i relevantnih izdanja. Navodi ga, primjerice, u svome izdanju *Poetike* i Donald William Lucas.⁵⁸ Pavić se, na kraju, pozivlje i na poznato i

⁵³ Vidi o tome pitanje Mario Grčević, »Armin Pavić i filološka škola hrvatskih vukovaca«, u: Stjepan Damjanović, Damir Zorić (ur.), *Učitelj i prijatelj: Zbornik radova u čast Radoslavu Katičiću* (Zagreb: Matica hrvatska, 2023), pp. 93–143, posebice pp. 114–119 (poglavlje »O jeziku i pravopisu«).

⁵⁴ Vidi *Ἀριστοτέλους περὶ ποιητικῆς* = *Aristoteles über die Dichtkunst*, Griechisch und Deutsch und mit sacherklärenden Anmerkungen herausgegeben von Dr. Franz Susemihl (Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann, 1865).

⁵⁵ Vidi *Aristotelis De arte poetica liber*, recensuit Johannes Vahlen (Berolini: Apud I. Guttentag, 1867). Vahlen je knjigu posvetio Hermannu Bonitzu.

⁵⁶ Vidi Pavić, »Aristotelova definicija pjesničke umjetnosti«, p. 4 (3. bilješka).

⁵⁷ Vidi Johannes Vahlen, *Beiträge zu Aristoteles Poetik*, sv. I. (Wien: Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1865); sv. II. (1866); sv. III. (1867); sv. IV. (1867).

⁵⁸ Vidi Aristotle, *Poetics*, introduction, commentary and appendixes by D. W. Lucas (Oxford: At the Clarendon Press, 1968, pretisak 1980), p. xxvi (popisu je naslov »Editions, Translations and Commentaries«). Lucas navodi treće Vahlenovo izdanje Aristotelove *Poetike*, tj. *Ἀριστοτέλους περὶ ποιητικῆς* = *Aristotelis De arte poetica liber*, tertiis curis recognovit et adnotatione critica auxit Johannes Vahlen (Lipsiae: Apud S. Hirzelium, 1885), a i sva četiri sveska njegovih *Beiträge zu Aristoteles Poetik*.

tada vrlo čitano dvosveščano djelo Eduarda Müllera *Geschichte der Theorie der Kunst bei den Alten*⁵⁹ (»Napokon me je u ovoj raspravi donjekle podupiralo veliko djelo: Eduard Müller <...>«).⁶⁰

Ali evo kako postupa Pavić navodeći poznatu rečenicu s početka Aristotelove *Poetike*. Ta rečenica u Susemihlovu izdanju glasi ovako (jednako ju navodi i Vahlen, a i Lucas, osim što on nema zarez nakon κίθαριστικῆς):⁶¹

ἐποποιία δὴ καὶ ἡ τῆς τραγωδίας ποίησις, ἔτι δὲ κωμῳδία καὶ ἡ διθυραμβοποιητικὴ καὶ τῆς αὐλητικῆς ἢ πλείστη καὶ κίθαριστικῆς, πᾶσαι τυγχάνουσιν οὔσαι μιμήσεις τὸ σύνολον.

No Pavić nije zadovoljan time da Aristotel ovdje, nabrajajući umjetnosti, ne spominje i ples, pa kaže:⁶² »Što Aristotel nespominje plesa to se ispričava tijekom, što Aristotel ovdje samo paradigmatički mjesto *svih* umjetnosti samo neke navodi. Uz to ispričavanje ne mogu pristati <...>«. Zatim iznosi dva razloga zašto ne može pristati te potom zaključuje:⁶³ »S toga ja iza καὶ κίθαριστικῆς čitam καὶ ὀρχηστικῆς.« Prema tome, rečenica bi u Pavićevu čitanju glasila ovako:

ἐποποιία δὴ καὶ ἡ τῆς τραγωδίας ποίησις, ἔτι δὲ κωμῳδία καὶ ἡ διθυραμβοποιητικὴ καὶ τῆς αὐλητικῆς ἢ πλείστη καὶ κίθαριστικῆς [καὶ ὀρχηστικῆς], πᾶσαι τυγχάνουσιν οὔσαι μιμήσεις τὸ σύνολον.

Posrijedi je, reklo bi se, emendacija »po smislu«, a ne zbog tekstoloških razloga. Kao da se kaže, trebalo bi pisati i καὶ ὀρχηστικῆς. Zanimljivo je da je takvim, pomalo samovoljnim postupkom Pavić potvrdio ono što mu je njegov vlastiti profesor, pa i učitelj, napisao dvije godine prije u ocjeni njegova ispitnoga rada iz grčkoga. Körbler o tome kaže ovako:⁶⁴

»U dugim Vahlenovim ocjenama, koje su pretežnijim dijelom pozitivne, zanimljivo je napose ono mjesto u ocjeni grčke njegove domaće radnje (prijevod i komentar stihova 680.–763. iz Sofoklove *Elektre* s uvodom o toj tragediji uopće), gdje oštroidni filolog primjećuje, da se u komentaru kandidatovu zapaža nastojanje, kako bi iznesao razumijevanje pojedinih mjesta nezavisno o upotrijebljenim komentarima, pa tomu odmah dodaje “aber zugleich ist Mangel an Klarheit und Genauigkeit und an besonnener Überlegung öfters zu bemerken”.«

⁵⁹ Eduard Müller, *Geschichte der Theorie der Kunst bei den Alten*, sv. I–II (Breslau: Im Verlage bei Josef Mar und Compagnie, 1834–1837).

⁶⁰ Vidi Pavić, »Aristotelova definicija pjesničke umjetnosti«, p. 4 (3. bilješka).

⁶¹ Vidi Susemihl (*Αριστοτέλους περί ποιητικῆς* = *Aristoteles über die Dichtkunst*), p. 44; Vahlen (*Aristotelis De arte poetica liber*), p. 7; Lucas (*Aristotle, Poetics*), p. 3.

⁶² Vidi Pavić, »Aristotelova definicija pjesničke umjetnosti«, p. 5.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Vidi Körbler, »Nekrolog: Armin Pavić«, p. 94.

Na temelju takva »čitanja«, koje potvrđuje Vahlenovu ocjenu »Mangel an besonnener Überlegung«, Pavić potom podastire i prijevod te rečenice:⁶⁵

»Epopoija dakle i tragedijsko pjesništvo, zatim komedija i ditirambsko pjesništvo i ponajveći dio auletike i kitaristike i plesa, sve (ove umjetnosti) u obće uzeto nalikuju.«

Uočiti je ovdje da Pavić grčki glagol μιμέομαι (infinitiv μιμῆσθαι) prevodi hrvatskim glagolom *nalikovati*, koji ima izravni objekt, tj. *nalikovati koga ili što* (a ne možda da umjetnosti uzajamno nalikuju jedna drugoj), te dosljedno imenicu μίμησις hrvatskom glagolnom imenicom *nalikovanje*. Pri tome o takvu prijevodu posebno ne raspravlja, niti ga propituje, nego ga smatra samorazumljivim, tj. kao da prijevod glagola μιμέομαι uopće nije prijeporan (a uistinu je obrnuto: za glagol μιμέομαι i posebice za imenicu μίμησις, kao temeljnu riječ Aristotelove filozofije umjetnosti, sve se može ustvrditi, samo ne to da nije prijeporna, pa svaki prijevod te imenice, kao i toga glagola, na bilo koji jezik, zahtijeva prethodno temeljitu raspravu).

Pavić u tome članku veli da je preveo cijelu Aristotelovu *Poetiku*, te da bi taj prijevod htio objaviti »da neostane u ormaru«.⁶⁶ O samome pak prijevodu veli ovako:⁶⁷

»Da se dakle u Grke što bolje upilim uzeh – ima tomu tri godine – prevadjati Aristotelovu περί ποιητικῆς, oko koje se ko oko sredotočja dade sve što Grci o estetici spisaše svesti. Otaj prevod napokon ljetos dovrših i nežalim trogodišnjega truda, jer svako zrno Aristotelovo jest zlatno, a mi se Hrvati slabo ili bolje rekuć nikako doslje na to blago neuzirasmo.«

Tvrđnja da je svako Aristotelovo zrno »zlatno«, jasno pokazuje duhovni *milieu* iz kojega Pavić dolazi, tj. da je učenik Hermanns Bonitza i Johannesas Vahlens te da je (djelatni) sudionik onoga što se u Beču upravo rađa.⁶⁸ Kao potvrdu takvu stajalištu u bilješci navodi i jedan ulomak iz djela Roberta Zimmermanna *Geschichte der Aesthetik als philosophischer Wissenschaft*,⁶⁹ koji mu je također bio profesor.

Potom se, u idućoj bilješci, u vezi s onim što je rekao da se »mi Hrvati« na Aristotela i na njegovu *Poetiku* »ne uziremo«, obrušio na Adolfa Vebera

⁶⁵ Vidi Pavić, »Aristotelova definicija pjesničke umjetnosti«, p. 5.

⁶⁶ Ibid., p. 4.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ A rada se, ili nastaje, taj »austrijski realizam«, kao osobiti smjer u filozofiji.

⁶⁹ Ibid. (1. bilješka). Usp. i Robert Zimmermann, *Geschichte der Aesthetik als philosophischer Wissenschaft* (Wien: Wilhelm Braumüller, 1858), pp 72–73.

Tkalčevića, jer je u predgovoru drugomu izdanju Gundulićeva *Osmana*, od godine 1854.,⁷⁰ napisao sljedeće dvije rečenice:⁷¹

»Tko poznaje poviestnicu talijanske književnosti, znati će, da je umni pjesnik Tasso, slomiv verige pravilah, što je Aristotel umietnikom naznačio, poletio novim smielim letom, uznoseć se na tankih krilih svoje mašte do one visine, do koje ukočena tromost navedenih pravilah nije mogla nikako doprieti.«

»Sastavljajuć to dielo, pjesnik se nije dâržao pravilah, koja je Aristotel naznačio, a kasnije Horacij u listu Pizonom umno preradio.«

Na to Pavić uzvraća da »inače po našu knjigu toli zaslužni i sa svojih kritika toli poznati A. T. <...> tim Aristotel[ov]im pravilima dijeli pridjev "ukočena tromost"«, pa potom dodaje da može »od otih njegovih pomenutih riječi odrješito ustvrditi, da Aristotelove poetike ma ni čitao nije«. ⁷² Takav oštar stav prema Veberu, kojega inače cijeni, kao i to da se često suprotstavlja i Vahleu, kojega kao profesora i učitelja postavlja iznad svih, govori dakako i nešto o Pavićevoj naravi.

Budući da sam Pavić kaže da je prijevod *Poetike* gotov te da je spreman za tisak, razložno je pretpostaviti da je u toj (izvornoj, rukopisnoj) inačici μιμέομαι prevodio hrvatskim glagolom *nalikovati*, a μιμησις hrvatskom imenicom *nalikovanje*. Međutim, ako pogledamo u objavljeno izdanje toga prijevoda, vidjet ćemo da je spomenuta rečenica prevedena ovako:⁷³

»Epopoija dakle i tragedijsko pjesništvo, napokon i komedija i ditirambsko pjesništvo i ponajveći dio auletike i kitaristike i orhestike, sve ove umjetnosti u obće uzeto oponašaju.«

Prema tome, godinu dana poslije, osim što umjesto »zatim« ima »napokon«, što umjesto »plesa« veli »orhestike«, te što se odsječak »ove umjetnosti« više ne nalazi unutar zagrada, u svome prijevodu čitave Aristotelove *Poetike*, ne samo u toj rečenici, Pavić umjesto glagola *nalikovati* rabi glagol *oponašati*, pa dosljedno tomu imenicu μιμησις prevodi hrvatskom otpovjednicom *oponašanje* (a ne više *nalikovanje*). Stoga se postavlja sljedeće pitanje: što je, u nepunih jedanaest mjeseci,⁷⁴ moglo uzrokovati takvu promjenu?

⁷⁰ Vidi *Ivana Gundulića Osman u dvadeset pievanjah*, predgovor A. T. [tj. Adolfo Tkalčević], drugo izdanje (Zagreb: Narodna tiskarnica dra Ljudevita Gaja, 1854).

⁷¹ Vidi A. T. [tj. Adolfo Tkalčević], *Ivan Franjin Gundulić*, u: *Ivana Gundulića Osman u dvadeset pievanjah*, pp. III–XXIX, na pp. IX–X i p. XXIII.

⁷² Vidi Pavić, »Aristotelova definicija pjesničke umjetnosti«, p. 4 (2. bilješka).

⁷³ Vidi *Aristotelova poetika*, sa grčkoga na hrvatski preveo i protumačio Armin Pavić (Zagreb: Štamparna Dragutina Albrehta, 1869), p. 23.

⁷⁴ U posveti je biskupu Josipu Jurju Strossmayeru zapisan nadnevak »U Zagrebu 1. svibnja 1869.« (ibid., p. II).

Prvo godište Vienca, 1869.

U siječnju godine 1869. izašao je prvi broj *Vienca* (urednik je bio Gjuro Deželić), a u tome su prvome broju (toga prvoga godišta) započeli svoju suradnju Pavić i Marković. Svoju uzajamnu suradnju, te suradnju s *Viencom*. Naime ponudili su uredništvu *Vienca* da zajednički pišu rubriku pod naslovom *Naše kazalište*, što je uredništvo prihvatilo.⁷⁵

No u vezi s time ima i jedna bibliografska teškoća. Pitanje je naime zašto se u pojedinim bibliografijama kao pisac navodi samo Pavić. Odgovor je vjerojatno sljedeći. Prilog u 1. broju od »23. siječnja« ima dva dijela: recimo uvodni dio (otprilike dva stupca), i taj je dio potpisao Armin Pavić, a potom slijedi drugi dio (otprilike pet stupaca), koji međutim nije potpisan. Sastavljače bibliografija vjerojatno »povuče« taj potpis nakon uvodnoga dijela pa sve pripisuju Paviću (ne samo taj prilog u 1. broju nego i ostale nastavke).⁷⁶ Međutim u tome uvodnome dijelu sam Pavić veli da su se on i Franjo Marković ponudili redakciji *Vienca* za tu rubriku:⁷⁷

»Moj prijatelj, naš pjesnik Franjo Marković razgovarao se je sa mnom ovih dana o toj stvari i mi se ponudismo redakciji "Vienca", da bismo bili spremni po mogućnosti naših sila u njenom časopisu toj kazališnoj potrebi doskočiti, a ona nam evo ovu rubriku u tu svrhu ustupi.«

Kaže upravo »moj prijatelj«, što je, reklo bi se, znakovito, jer prijateljstvo, kako će se ubrzo vidjeti, nije potrajalo. Ni idući nastavci nisu potpisani, ali se u tzv. »živim glavama« navodi »F. Marković i A. Pavić: Naše kazalište«. Tako je do 3. travnja, tj. do broja 11. Taj je prilog označen kao 8. nastavak, ali zapravo tih zajedničkih priloga ima 9, jer je 3. prilog kao razdijeljen u dva dijela (početak mu je u br. 4., a »konac« u broju 5.), pa ga računaju kao jedan nastavak. Nakon 3. travnja slijedi manja stanka, a u br. 15. (od 1. svibnja) nastavlja sam Pavić i odmah se na početku okomi na Markovića, da je on – Pavić – sve morao raditi

⁷⁵ Vidi o tome i Dunja Tot, »Kazališne kritike Franje pl. Markovića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 10/19–20 (1984), pp. 83–96.

⁷⁶ No suprotno tomu, Dunja Tot sklona je sve, ili makar većinu, pripisati Markoviću. Najprije kaže ovako (ibid., p. 83): »U početku, kazališne kritike objavljuje zajedno s Arminom Pavićem pod naslovom *Naše kazalište*. Poslije sam sustavno prati zagrebački kazališni život.« No odmah dodaje (ibid., p. 84): »Već na samom početku postavlja teorijski okvir, raspravljajući o temeljnim pojmovima dramaturgije kao što su definicija tragedije, mimesisa, oponašanja, koje izvodi u skladu s Aristotelovim učenjem.« To bi se odnosilo upravo na prvi broj *Vienca*, no o tome vidi dalje u ovome radu.

⁷⁷ Vidi Franjo Marković, Armin Pavić, »Naše kazalište«, *Vienac* 1/1 (1869), pp. 12–13. Usp. i Marotti, »O Pavićevu i Markovićevu prijevodu Aristotelove definicije tragedije«, pp. 572–573, gdje također navodim tu važnu rečenicu u kojoj se izrijeком kaže tko je pisao spomenutu rubriku.

sam (osim, kako kaže, »isprvice«, što bi moglo značiti upravo u 1. broju). Pa da će dalje tako i nastaviti, tj. da će raditi sam.⁷⁸ No zatim je napisao još jedan nastavak, ovaj put nakon podulje stanke, u br. 32. (od 28. kolovoza), gdje se obrušio na novi kazališni odbor. Potom međutim sam nastavlja pisati Marković, i to od broja 38. (od 9. listopada). Donosim sada pregledno sve nastavke te rubrike te tko je od njih dvojice pojedini nastavak pisao (ako netko nije potpisan, navodi se unutar uglatih zagrada):

- [Franjo Marković] – Armin Pavić, *Naše kazalište*, br. 1., 23. siečnja, pp. 12–15.
- [Franjo Marković – Armin Pavić], *Naše kazalište: 2*, br. 2., 30. siečnja, pp. 42–46.
- [Franjo Marković – Armin Pavić], *Naše kazalište: 3*, br. 4., 13. veljače, pp. 89–93.
- [Franjo Marković – Armin Pavić], *Naše kazalište: (Konac)*, br. 5., 20. veljače, pp. 112–114.
- [Franjo Marković – Armin Pavić], *Naše kazalište: 4*, br. 6., 27. veljače, pp. 140–142.
- [Franjo Marković – Armin Pavić], *Naše kazalište: 5*, br. 7., 8. [tj. 6.] ožujka, pp. 157–159.
- [Franjo Marković – Armin Pavić], *Naše kazalište: 6*, br. 8., 13. ožujka, pp. 175–176.
- [Franjo Marković – Armin Pavić], *Naše kazalište: 7*, br. 9., 20. ožujka, pp. 189–191.
- [Franjo Marković – Armin Pavić], *Naše kazalište: 8*, br. 11., 3. travnja, pp. 222–224.
- Armin Pavić, *Naše kazalište: 9*, br. 15., 1. svibnja, pp. 281–285.
- [Armin Pavić], *Naše kazalište: 10*, br. 32., 28. kolovoza, pp. 552–555.
- Franjo Marković, *Naše kazalište: 11*, br. 38., 9. listopada, pp. 653–655.
- Franjo Marković, *Naše kazalište: (Svršetak br. 11.)*, br. 39., 16. listopada, pp. 671–672.

Pavić je u međuvremenu napisao članak o Sapfi (Σαπφώ) i Erini (Ἑριννα), u broju 25. (od 10. srpnja), a zatim započeo pisati o Anakreontu (Ἀνακρέων), i prevoditi ga, od broja 26. (od 17. srpnja).⁷⁹ Dakle, »idila« nije odviše dugo

⁷⁸ Vidi Armin Pavić, »Naše kazalište: 9«, *Vienac* 1/15 (1869), pp. 281–285. Usp. ovaj ulomak (p. 281): »Kako sam u uvodu k ovim člankom spomenuo, bio je samnom dogovorio moj prijatelj, da zajednički radimo. Mi i zbilja isprvice tako činjasmo, te se svjetovasmo što i kako ćemo. Nu doskora ostade sav posao na meni, što si držim za dužnost spomenuti <...>.«

⁷⁹ Tih nastavaka ima dosta i bilo bi ih vrijedno skupiti i objaviti kao knjigu.

potrajala. Tkogod bi međutim mogao zlobno primijetiti: pa dosta je i trajala, nešto manje od dva i pol mjeseca.

U prvome broju, nakon uvodnoga dijela, koji je pisao Pavić, zajednički dakle kažu ovo:⁸⁰ »Dosad nam se još nije nametnuo takav komad o kom bismo što bitna imali reći, s toga će nam se prvi komad naše radnje baviti sa općenitim razmatranjem dramatičkoga pjesništva«. Nakon toga ustvrđuju da je pri tome potrebno krenuti od Grka, koji da nisu bili samo vrsni pjesnici, nego da se u njih »našlo i isto tako vrstnih teoretika dramatičnih«. ⁸¹ A najveći je od njih, kako kažu, Aristotel. I zatim slijedi jedna rečenica o Aristotelu koju je vrijedno navesti, jer se tu ponovno vidi »odzvuk« spomenutoga »austrijskoga realizma«, rađanju kojega su bili svjedoci na studiji u Beču:⁸² »Takovu jednu teoriju pjesničke umjetnosti u opće a napose tragičke i epske imademo od najvećega grčkoga a i opće od najvećega filozofa Aristotela.« I zatim prelaze na razmatranje njegove *Poetike* te pri tome navode i znamenitu Aristotelovu definiciju tragedije u hrvatskome prijevodu. Premda taj njihov prijevod nije potpun, jer nedostaje jedan odsječak te definicije, upravo te rečenice, ipak se može uvrstiti među hrvatske prijevode toga Aristotelova stavka, kojih ima svakako više od deset.⁸³ No evo ponajprije grčkoga izvornika (prema Bekkeru mjesto 1449 b 24–28), koji navodim prema Susemihlovu izdanju,⁸⁴ jer se Pavić, kako je rečeno, na nj ponajviše oslanjao (Vahlenovo se izdanje rezlikuje samo u tome što nakon λόγῳ nema zarez, ⁸⁵ a Lucas nema zarez ni nakon ἐχούσης, ni nakon λόγῳ),⁸⁶ a zatim donosim i njihov prijevod:⁸⁷

ἔστιν οὖν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας, μέγεθος ἐχούσης, ἡδυσμένῳ λόγῳ, χωρὶς ἐκάστῳ τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις, δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας, δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιοῦτων παθημάτων κάθαρσιν.

»Tragedija je vrst pjesništva, koja govorom ukrašenim, sretstvom činećih a ne pripovijješću, čin dostojan i potpun, imajući neku veličinu tako oponaša, da pobugjujuć sažaljivanje i strah, čišćenje tih afekta postigava.«

⁸⁰ Vidi Franjo Marković, Armin Pavić, »Naše kazalište«, *Vienac* 1/1 (1869), p. 13.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

⁸³ Skupio sam ih u jednoj prigodi jedanaest, a ni to zacijelo nisu svi. Bilo bi ih zanimljivo uzajamno usporediti, ali to ostavljam za drugu priliku.

⁸⁴ Vidi Susemihl (*Αριστοτέλους περί ποιητικῆς* = *Aristoteles über die Dichtkunst*), pp. 60–62 (izdanje je dvojezično, pa je grčki izvornik samo na parnim stranicama).

⁸⁵ Vidi Vahlen (*Aristotelis De arte poetica liber*), p. 14.

⁸⁶ Vidi Lucas (Aristotle, *Poetics*), p. 10.

⁸⁷ Vidi Franjo Marković, Armin Pavić, »Naše kazalište«, *Vienac* 1/1 (1869), p. 14.

To je dakle zajednički, naime Pavićev i Markovićev, prijevod Aristotelove definicije tragedije (no ovdje u *Viencu*, kako je rečeno, nije preveden jedan dio iz izvornika, tj. χωρίς ἐκάστῳ τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις). Zacijelo je Marković, u razgovoru, upozorio Pavića da je glagol μιμέομαι na hrvatski bolje prevesti glagolom *oponašati*, te utoliko i imenicu μίμησις hrvatskom otpovjednicom *oponašanje*. Međutim Pavić malo prije toga prijevoda dodaje bilješku, i to nakon ove rečenice:⁸⁸ »Pjesništvo je – po Aristotelu – oponašanje.« Bilješka je pisana u prvome licu jednine (ne množine, kao sav članak, osim onoga uvodnoga dijela) i glasi ovako:

»U grčkom stoji riječ μίμησις. S tom riječi je nešto neprilično kad ju prevedemo. Kod Grka je μίμησις postao terminus technicus, kojim označuju "umjetničko oponašanje česa", kod Nijemaca je u istom značenju postala riječ Nachahmung. U nas oponašati ima podrugljivo značenje, ele mi se čini tako običan, da bismo ga mogli primiti, neka postane terminus technicus za to umjetničko oponašanje. Kod Kurelca sam čitao, posljedovati, a čujem da Srbi uzimlju u tom značenju i podražavati, i samostav "podražavanje".«

Prije svega, zašto je s tom riječju »nešto neprilično kad ju prevedemo«, te što znači da u nas »oponašati ima podrugljivo značenje«? Pogledamo li u koji od rječnika kojima se je mogao poslužiti i Pavić, primjerice u Parčićev *Rječnik ilirsko-talijanski* od godine 1858., objavljen dakle kakvih desetak godina prije, vidjet ćemo da Parčić glagol *oponašati* prevodi na talijanski glagolom *beffeggiare*, tj. 'rugati se'.⁸⁹ Slično nalazimo i u neveliku Drobnićevu hrvatsko-njemačko-talijanskome rječniku, naime »auspotten, nachäffen, beffeggiare«.⁹⁰ No tako je imao već i Stulli, koji glagol »oponāscati« upućuje na »rūgati se kiem«,⁹¹ a za »rūgati se kiem« kaže »beffare, schernire, farsi beffe, irridere, deridere, illudere, deludere«.⁹² Štoviše, Parčić i u trećem izdanju svoga hrvatsko-talijanskoga rječnika, godine 1901., dakle kada je već glagol *oponašati*

⁸⁸ Ibid., p. 13.

⁸⁹ Vidi *Rječnik ilirsko-talijanski*, polag najnovijih izvorah sastavio ga O. Dragutin A. Parčić = *Vocabolario illirico-italiano*, compilato sui più recenti da P. Carlo A. Parčić (Zadar: Petar Abelić Knjigar-Izdavatelj = Zara: Pietro Abelić Editore-Librajo, 1858), p. 392.

⁹⁰ Vidi *Ilirsko-njemačko-talijanski Mali Rječnik = Illirisch-deutsch-italienisches Taschen-Wörterbuch = Dizionario compendiato illirico-tedesco-italiano*, od Josipa Drobnića, sa osnovom gramatike ilirske (protumačenom njemački i talijanski) od Věkoslava Babukića (Beč: Tiskom jermenskoga manastira, 1846–1849), p. 219.

⁹¹ Vidi Joakim Stulli, *Rjecsoslōxje u komu donosuse upotrebljenja, urednia, mucsnia istieh jezika krasnoslovja nacšini, izgovaranja i prorjecsja*, sv. I–II (Dubrovnik: Po Antunu Martekini, 1806), sv. I, p. 693.

⁹² Ibid., sv. II, p. 289.

donekle postao »terminus technicus«, makar u Pavićevu prijevodu Aristotelove *Poetike*, veli *contraffare*, upravo 'krivotvoriti', a »oponašati koga« prevodi na talijanski glagolom *berteggiare*, dakle i opet 'rugati se'.⁹³

To je zacijelo navelo Pavića 1868. da odbaci glagol *oponašati* kao moguću hrvatsku otpovjednicu grčkoga glagola μιμέομαι, pa je u *Izvēstju* rabio glagol *nalikovati*. Pitanje je međutim je li u kojem od rječnika gdje je njemački polazišni jezik, kada već spominje imenicu *Nachahmung*, mogao pronaći glagol *nalikovati* u tome značenju. Pogledamo li, dakle, u koji od njemačko-hrvatskih rječnika kako se prevodi njemačka imenica *Nachahmung*, za koju Pavić kaže da je njemački prijevod za μίμησις, ili pak glagol *nachahmen*, recimo u dva koja su Paviću zacijelo bila dostupna, u onaj Mažuranić-Užarevićev, od godine 1842., te u onaj Šulekov, od godine 1860., vidjet ćemo da Mažuranić i Užarević imaju za glagol »nasljedovati, slěditi«,⁹⁴ ali da Šulek razlikuje »v. n. [= *verbum neutrum*]« i »v. a. [= *verbum activum*]«, pa da za »v. n.« navodi »Einem –, ugledati se u koga, nasljedovati koga; der Natur –, povesti se za prirodom«, no da za »v. a.« kaže »Einen –, nalikovati«. ⁹⁵ Dakle tu bi glagol *nalikovati* imao izravni objekt (crtica stoji umjesto samoga glagola, da se ne ponavlja), tj. *einen nachahmen* 'nalikovati nekoga'. Dakako, nije potrebno posebno ni isticati da je Šulekov rječnik bio objavljen prije malo vremena, pa je u to vrijeme bio posve novo djelo, a ujedno i golem (oba sveska imaju nešto više od 1700 stranica), te da je Šulek inače uživao osobit ugled. Bit će da se zato Pavić u *Izvēstju* odlučio za glagol *nalikovati* s izravnim objektom i za glagolnu imenicu *nalikovanje*. No sada je ipak od toga odustao, potaknut vjerojatno određenim razlozima koje mu je iznio Marković (primjerice, da glagol *nalikovati* nema izravni, nego neizravni objekt, naime da taj glagol, kako se stručno kaže, ne »otvara mjesto« imenici u akuzativu, nego u dativu, tj. *nalikovati komu ili čemu*).⁹⁶

⁹³ Vidi *Vocabolario croato-italiano*, compilato per cura di Carlo A. Parčić = *Rječnik hrvatsko-talijanski*, pripremio ga za tisak Dragutin A. Parčić, terza edizione corretta ed aumentata (Zara: Tipografia editrice »Narodni List« = Zadrar: Tisak i naklada »Narodnoga Lista«, 1901, pretpisak Zagreb: ArTresor studio, 1995), p. 592.

⁹⁴ Vidi *Deutsch-ilirisches Wörterbuch*, von I. Mažuranić und Dr. J. Užarević = *Němačko-ilirski slovar*, sastavljen po I. Mažuraniću i Dru. J. Užareviću (Agram: Verlag und Druck der k. priv. ilirischen National-Buchdruckerei von Dr. Ljudewit Gaj, 1842), p. 264.

⁹⁵ Vidi Bogoslav Šulek, *Deutsch-kroatisches Wörterbuch = Němačko-hrvatski rěčnik*, sv. I–II (Agram: Verlag der Franz Suppan'schen Buchhandlung, 1860), sv. II, p. 939. O Šulekovu njemačko-hrvatskome rječniku, kao i o njegovu nastanku vidi Ivan Martinčić, *Šulekijana i šulekizmi u šulekografiji i hrvatskoj leksikografiji* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2020), pp. 162–173 (poglavlje »Prvo leksikografsko razdoblje: 1851.–1860. – Njemačko-hrvatski rječnik«).

⁹⁶ O tome kako se sve na hrvatski prevodi i kako se prevodila riječ μίμησις, vidi Bojan Marotti, »Poimanje tragedije iz duha *hamartije*«, u: Vladan Švacov, *Antička dramaturgija: An-*

Pavićev prijevod Aristotleove Poetike godine 1869.

To je zacijelo povrijedilo Markovića, naime to što Pavić u navedenoj bilješci tvrdi da on – Pavić – misli da je glagol *oponašati* dobar prijevod, a svega šest mjeseci prije isti je glagol prevodio glagolom *nalikovati*. Reklo bi se, već ga je to povrijedilo, a kamoli kada je u Pavićevu prijevodu čitave *Poetike* vidio prijevod Aristotelove definicije tragedije, koji se ne razlikuje previše od onoga koji su u siječnju – zapravo – potpisali zajednički, tj. on i Pavić. Pavićev je prijevod *Poetike* objavljen iste godine, a u posveti biskupu Strossmayeru, kako je već rečeno, navodi se nadnevak 1. svibnja. Toga je dana objavljen i onaj 9. nastavak rubrike *Naše kazalište* u *Viencu* br. 15., u kojem se Pavić obrušio na Markovića. Taj prijevod u *Poetici* glasi ovako (navodim prethodno još jednom i prijevod iz *Vienca* radi lakše usporedbe):⁹⁷

»Tragedija je vrst pjesništva, koja govorom ukrašenim, sretstvom činećih a ne pripoviješču, čin dostojan i potpun, imajući neku veličinu tako oponaša, da pobugjujuć sažaljivanje i strah, čišćenje tih afekta postigava.« (*Vienac*)

»Tragedija dakle jest vrst pjesništva, koja govorom punim ukrasa, od kojih se svaka vrst u pojedinim njenim dijelovima posebice uzima i sredstvom činećih a ne pripoviješču, čin dostojan i potpun, imajući neku veličinu, tako oponaša, da pobugjujuć sažaljivanje i strah, čišćenje tih afekta postigava.« (*Poetika*)

Onaj dio iz izvornika koji u *Viencu* nije preveden, naime χωρίς ἐκάστῳ τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις, ovdje je preveden (»od kojih se svaka vrst u pojedinim njenim dijelovima posebice uzima«). Nakon toga umetka gotovo i nema razlika, osim u pravopisu, tj. »sredstvom« u *Poetici* prema »sretstvom« u *Viencu*, te je unesen zarez nakon »veličinu« u *Poetici*. Prije umetka dodan je »dakle« kao prijevod grčkoga οὖν u izvorniku, te je s time u vezi nenaglašeni oblik trećega lica jednine prezenta glagola *biti*, tj. »je«, zamijenjen naglašenim, tj. »jest«, a sveza ἡδυσμένῳ λόγῳ iz izvornika u *Poetici* je prevedena »govorom punim ukrasa« za razliku od prijevoda »ukrašenim govorom«, kako je u *Viencu*. I naravno, i u *Poetici* je ponovno glagol *oponašati*.

Kolika je bila ta uzajamna nesnošljivost u pogledu Aristotelove *Poetike*, pokazuje nam početak spomenute Pavićeve rasprave *Estetična ocjena Gundu-*

tropografija antičke drame, priredio, sastavio popis djela i režija Vladana Švacova, te pogovor napisao Bojan Marotti, predgovor Sibila Petlevski (Zagreb: ArTresor naklada, 2014), pp. 405–466, posebice pp. 422–429 (poglavlje »Kako prevesti μίμησις?«). U tome pogovoru nisam razmatrao prijevod *posljedovati* za grčki glagol μιμῆομαι, a za koji Pavić kaže da ga je čitao »kod Kurelca«, što bi, dakako, bilo vrijedno učiniti. Primijetiti je da Pavić 1869. već zna da »Srbi uzimlju u tom značenju i podražavati, i samostav "podražavanje"«, a da nekima to ni danas nije poznato.

⁹⁷ Vidi *Aristotelova poetika*, sa grčkoga na hrvatski preveo i protumačio Armin Pavić, pp. 30–31.

ličeva *Osmana*, gdje Pavić, govoreći o sporu u vezi s Gundulićevim *Osmanom*, kaže ovako:⁹⁸

»Ovo je mišljenje razloženo u mojoj raspravi u Radu hrvatske akademije znanosti, knjizi 32. "O kompoziciji Gundulićeva *Osmana*." Dvije godine poslije ove rasprave, 13. siječnja 1877., uzagje na akademijsku katedru g. dr. Fr. Marković i sasu s nje proti hipotezi svake kontaminacije čitav oblak strijela, uzimanih iz poregijivanja *Osmana* s Dantovom božanskom komedijom i iz Aristotelove pojetike. Slučaj htjede te četrnaest dana poslije ga. Markovića dogje red na me, da u akademiji čitam. Tom zgodom se poslužih, pak s nekoliko riječi razložih gu. Mu., kako mu je sa svijem neskladno ono njegovo poregijivanje Danta s Gundulićem, i kako je ali sa svijem krivo razumio podpunoma jasne, vrlo znamenite Aristotelove riječi.«

Nakon što je objavljen Pavićev prijevod Aristotelove *Poetike*, u rujnu se je mjesecu iste godine u *Viencu*, u četirima nastavcima, pojavila već spomenuta Pavićeva pripovijetka *Nesretni prijatelji*, za koju bi se moglo reći da je, makar s Pavićeve strane, neka vrsta »epiloga« njihovu prijateljstvu. Rečeno je već da je Pavić raskid prijateljstva zacijelo teško primio. Kao što je u pripovijetci i Petra silno pogodila Delimirova smrt u dvoboju. Dakako, Delimir je poginuo, ali Marković je živ. Osim ako u toj Delimirovoj smrti ne želimo, dopustivši si i ovaj put usporedbu sa zbiljnim osobama, odčitati to da Marković za Pavića više nije živ.

No što se tiče toga Pavićeva prijevoda *Poetike*, vrijedno je spomenuti da ga u svojoj knjizi *The Poetics of Aristotle and the Tractatus Coislinianus: A Bibliography from About 900 Till 1996* navodi Omert Schrier,⁹⁹ doduše uz nekoliko propusta. Schrierova se knjiga, nakon *Uvoda (Introduction)*,¹⁰⁰ sastoji od ovih triju dijelova:

- *Preliminary list: Translations and Commentaries written before the invention of the art of printing*¹⁰¹
- *Main list: Editions, Latin Translations, Commentaries and Studies written after the invention of the art of printing*¹⁰²
- *List of translations*¹⁰³

⁹⁸ Vidi Pavić, *Estetična ocjena Gundulićeva Osmana*, p. 3.

⁹⁹ Vidi *The Poetics of Aristotle and the Tractatus Coislinianus: A Bibliography from About 900 Till 1996*, compiled by Omert J. Schrier (Leiden – Boston – Köln: Brill, 1998).

¹⁰⁰ *Ibid.*, pp. 1–9.

¹⁰¹ *Ibid.*, pp. 15–17.

¹⁰² *Ibid.*, pp. 19–242.

¹⁰³ *Ibid.*, pp. 243–267.

Potom slijedi *Dodatak (Appendix)*,¹⁰⁴ a zatim sedam *Kazala (Indices)*.¹⁰⁵ Izdanja su u *Glavnome popisu (Main list)* razvrstana prema godini objavljivanja, pa tako kod godine 1869. čitamo i ovo:¹⁰⁶

PAVIĆ, A., *Aristotelova definicija pjesničke umjetnosti* [Aristotle's definition of the art of poetry], in [Report of the Royal Gymnasium] (Warasdin 1869).

[in Croatian]

Dakako, posrijedi je propust, ili zabuna, jer to je objavljeno 1868. No tu se, kod 1869., ne navodi i Pavićev prijevod *Poetike*. Ono što pomalo čudi, jest to da se ne navodi nijedan od dvaju Kuzmićevih prijevoda, ili dvaju izdanja Kuzmićeva prijevoda, ni onaj od godine 1902.,¹⁰⁷ ni onaj od godine 1912.,¹⁰⁸ a ne navodi se ni pretisak potonjega izdanja od godine 1977.¹⁰⁹ (premda Schrier inače navodi i pretiske). Neobično je također da se ne navode, kod odnosnih godina, ni Dukatovi prijevodi, tj. ni dio (prvih 15 glava) koji je 1978. objavljen u *Književnoj smotri*,¹¹⁰ ni cjelovit prijevod s velikim brojem bilježaka i objašnjenja, koji je objavljen 1983.,¹¹¹ a ni ostala izdanja (2004. i 2005.). Međutim u *Popisu prijevoda* nalazimo ovako (tu se prijevodi navode prema jezicima):

1869

PAVIĆ, A., *Aristoteleva* [tj. *Aristotelova*] *Poetika, sa grčkosa* [tj. *grčkoga*] *na hrvatski preveo i protumačio* (Zagreb 1869).

[tr.; notes]

Dakle tu je navedeno točno, a i godina je prava. K tomu je i jezik naveden kako treba, tj. »Croatian«. U tome se popisu nalazi i Dukatov prijevod od 1983. Naveden je i srpski Đurićev prijevod, i to treće izdanje od godine 1955.,¹¹² no s

¹⁰⁴ Ibid., pp. 269–276.

¹⁰⁵ Ibid., pp. 277–350.

¹⁰⁶ Ibid., p. 64.

¹⁰⁷ Vidi *Aristotelova poetika*, izdao i preveo Martin Kuzmić (Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1902).

¹⁰⁸ Vidi *Aristotelova Poetika*, s prijevodom i komentarom izdao Martin Kuzmić (Zagreb: Tisak kr. zemaljske tiskare, 1912).

¹⁰⁹ Vidi *Aristotelova Poetika*, s prijevodom i komentarom izdao Martin Kuzmić (Zagreb: Tisak kr. zemaljske tiskare, 1912, pretisak Zagreb: Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, 1977).

¹¹⁰ Vidi Aristotel, »O pjesničkom umijeću«, preveo i komentarima popratio Zdeslav Dukat, *Književna smotra* 10/31–32 (1978), pp. 3–22.

¹¹¹ Aristotel, *O pjesničkom umijeću*, prijevod i objašnjenja Zdeslav Dukat (Zagreb: August Cesarec, 1983).

¹¹² Vidi Aristotel, *O pesničkoj umetnosti*, preveo s grčkog i sastavio registar imena D-r Miloš N. Đurić, treće, dopunjeno izdanje (Beograd: Kultura, 1955).

ne posve jasnim imenom jezika. Piše naime »Serbian (or Croatian)«. ¹¹³ Takav se zapis, naravno, može tumačiti na različite načine. Ali kažem, zanimljivo je da su oba Pavićeva djela, i njegova nevelika rasprava u *Izvēstju* i njegov prijevod Aristotelove *Poetike*, uvrštena u vrlo ugledno izdanje, koje je k tomu objavio nakladnik Brill, koliko god da je u nas, od triju cjelovitih prijevoda *Poetike*, vjerojatno najmanje poznat upravo Pavićev, te da se zacijelo taj prijevod najmanje čita.

Markovićeve prijevode definicije tragedije u Estetici

Godine 1870. Marković je otišao u Beč kako bi doktorirao filozofiju. ¹¹⁴ Tada nije bilo potrebno pisati disertaciju, nego je Marković položio tri rigorozna, ili tri stroga ispita, i to: ¹¹⁵

- 12. siječnja 1871. iz filozofije, pred tročlanim povjerenstvom, ocjena: *dobar*
- 6. srpnja 1871. iz opće i austrijske povijesti, pred tročlanim povjerenstvom, ocjena: *dovoljan*
- 12. siječnja 1872. iz matematike i fizike, pred četveročlanim povjerenstvom, ocjena: *dovoljan*.

Premda je Markovićeve *Estetika* (njezin je puni naslov *Razvoj i sustav obćenite estetike*) objavljena 1903., ¹¹⁶ Marković je estetiku, ali i srodne predmete, »ciklički« predavao od 1874., tj. od jeseni one godine kada ga je, 27. travnja, car Franjo Josip I. imenovao prvim »redovitim javnim profesorom za filozofiju teoretičku i praktičku i za poviest filozofije« na tadašnjem Mudroslov-

¹¹³ Vidi *The Poetics of Aristotle and the Tractatus Coislinianus: A Bibliography from About 900 Till 1996*, p. 264.

¹¹⁴ Vidi Klaić, »Dr. Franjo Marković«, *Vienac* 16/38 (1884), p. 609; potom Dlustuš, *Dr. Franjo Marković: Njegov život i rad*, p. 7; također Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, p. 90; te Peklić, *Život i djelo Franje Markovića*, p. 21–23.

¹¹⁵ Vidi o tome potanko Jembrih, »Studijsko razdoblje Franje Markovića u Beču: (Uz 110. obljetnicu njegova rođenja [tj. smrti])«, pp. 604–606. Zanimljivo je da već Klaić navodi da je Marković u Beču položio tri ispita, ali pri tome ne spominje disertaciju. Dakako, ne spominje ju jer disertacije nije bilo. Moglo bi se reći da je to Klaiću bilo samorazumljivo, pa nije smatrao da posebno treba istaknuti da disertacije nije bilo. Vidi Klaić, »Dr. Franjo Marković«, *Vienac* 16/38 (1884), p. 609. Usp. ovaj ulomak: »U Beču je Marković boravio preko godinu dana. Učinivši tri ispita proglašen je 8. ožujka 1872. za doktora filozofije.« No činjenica da ju Klaić uopće ne spominje, pridonijela je tomu da se često postavljalo pitanje gdje je Markovićeve disertacija i je li izglubljena.

¹¹⁶ Vidi Franjo Marković, *Razvoj i sustav obćenite estetike* (Zagreb: Nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, 1903, pretpisak Split: Izdavačka radna organizacija LOGOS, 1981).

nome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.¹¹⁷ Stoga je njegov prijevod Aristotelove definicije tragedije nastao zacijelo znatno prije od godine kada je sama knjiga objelodanjena. U dio gdje govori o Aristotelu, Marković je »ugradio« i svoj prijevod te glasovite definicije. Pri tome je nastojao taj »novi« prijevod što više udaljiti od Pavićeva. Kažem »novi«, jer je i u onome Pavićevu prijevodu sudjelovao on sam, tj. Marković. Evo toga prijevoda:¹¹⁸

»Tragedija je priličba radnje ozbiljne i dovršene, ukrašenim govorom, tako da svaka između vrsti ukrasa rabi samo u po jednom dielu tragedije (to će reći – ovo umećemo iz daljnega razlaganja Aristotelova – λέξις rabi u dijalogu, a μέλος u koru), i to priličba djelujućih, a ne pripoviedajućim načinom, postižući samilostju i strahom pročistbu tih (takovih) čuvstava.«

Ponajprije valja uočiti da i ovdje nedostaje jedan dio iz izvornika, tj. da nije prevedeno μέγεθος ἐχούσης, naime da je posrijedi radnja (πραξις) koja ima veličinu (tj. stanovitu veličinu, ili slobodnije, primjerenu veličinu, ili pak – ako se tako hoće – »pravu« veličinu). Bit će da je riječ o propustu, ili možda o nedovoljno strogome navođenju, budući da Marković u *Estetici*, nakon navedenoga stavka, raspravlja o tome što znači jedinstvo radnje, njezina završenost i cjelovitost.¹¹⁹ Ako bismo htjeli »markovićevski« prevesti μέγεθος ἐχούσης, mogli bismo reći – »veličinu imajuće«, tj. »tragedija je priličba radnje ozbiljne i dovršene, veličinu imajuće, ukrašenim govorom <...>«. ¹²⁰

Kada se taj prijevod uspoređi s Pavićevim, stječe se dojam kao da je Marković upravo namjerno sve što je mogao izmijeniti, tj. prevesti drugačije, ujedno i izmijenio. Ponajprije valja uočiti da Marković μίμησις ne prevodi ni riječju *nalikovanje*, ni riječju *oponašanje*, nego ima *priličba*. Tako u tome stavku, ali u *Estetici* rabi još i *paličba*. Navodim sve u Markovićevu zapisu, tj. prema tvorbenome pravopisu Zagrebačke filološke škole, kojoj je pripadao i Marković. Danas bi, u zapisu prema izgovornome pravopisu, bilo *prilidžba* i *palidžba*, gdje se prilagodba po zvučnosti, koja je na izgovornoj razini pretkažljiva, ujedno i zapisuje. Jedno je od temeljnih obilježja Zagrebačke škole, kako to pokazuju i te dvije prevedenice, tvorba odglagolnih, tzv. radnih imenica dometkom *-ba* (a to pokazuje i prijevod *pročistba* za κάθαρσις, tj. *pročizba*, u zapisu prema izgovornome načelu). Predmetak *pa-* u glagolu *paličiti*, *paličim* (prema *ličiti*, *ličim* 'praviti', 'tvoriti', u vezi s imenicom *lik*, *lika*, dakle 'činiti lik'; naglasni bi uzor bio *grāditi*, *grādim*, *izgrāditi*, *izgrādim*) odgovara značenju

¹¹⁷ Vidi Peklić, *Život i djelo Franje Markovića*, p. 48. Peklić donosi i popis svih predavanja Franje Markovića na Mudroslovnome fakultetu (pp. 49–54).

¹¹⁸ Vidi Marković, *Razvoj i sustav obćenite estetike*, p. 95.

¹¹⁹ Ibid., pp. 96–97.

¹²⁰ Navodim takvu mogućnost prijevoda i u Marotti, »O Pavićevu i Markovićevu prijevodu Aristotelove definicije tragedije«, p. 578.

toga predmetka u glagolu *patvoriti* (prema *tvoriti*). O tome predmetku *pa-* u Akademijinu rječniku Tomo Maretić veli ovako:¹²¹ »PA, prijedlog, koji se ne nalazi u samostalnoj porabi, već samo u složenicama <...>. Značenje je takovim složenicama, da je nešto drukčije ili drugi put načineno ili da nije prâvô, da je promiješeno, rđavo.« Što se pak tiče glagola *prilīčiti*, *prilīčīm*, zanimljivo je da i Kuzmić u *Komentar*u uza svoj prijevod 1912. veli da glagol μιμέομαι (infinitiv μιμεῖσθαι) zapravo znači 'prema liku činiti priliku', dakle 'prilīčiti',¹²² premda μίμησις sam prevodi, kao i Pavić, riječju *oponašanje*.

Sve se razlike mogu prikazati u ovoj preglednici:¹²³

GRČKI NAZIVAK	PAVIĆ	MARKOVIĆ
μίμησις	oponašanje	prilīčba (paličba)
πρᾶξις	čin	radnja
σπουδαῖος	dostojan	ozbiljan
τέλειος	potpun	dovršen
δράω	činim	djelujem
ἀπαγγελία	pripovijest	pripoviedajući način
ἔλεος	sažaljivanje	samilost
περαίνω	postigavam	postížem
κάθαρσις	čišćenje	pročistba
πάθημα	<i>afekt</i>	čuvstvo
τραγωδία	tragedija	tragedija
λόγος	govor	govor
εἶδος	vrst	vrst
φόβος	strah	strah

¹²¹ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, sv. I–XXIII (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976), sv. IX, p. 544. Usp. i Marotti, »O Pavićevu i Markovićevu prijevodu Aristotelove definicije tragedije«, p. 577.

¹²² Vidi *Aristotelova Poetika*, s prijevodom i komentarom izdao Martin Kuzmić, p. 76.

¹²³ Dvije slične preglednice donosim i u Marotti, »O Pavićevu i Markovićevu prijevodu Aristotelove definicije tragedije«, p. 576 i p. 580.

Prema tome, od 14 grčkih riječi samo su 4 istovjetno prevedene na hrvatski (obilježene su masnim slogom). Posebno sam izdvojio riječ *afekt* (obilježena je masnim kosopisom), kojom Pavić prevodi πάθημα, što znači da jednu grčku riječ prevodi latinskom riječu (Marković ima *čuvstvo*).

Upozorio bih još na to da Pavić riječ πράξις prevodi imenicom *čin*, a glagol δράω, od čega je δράμα, glagolom *činim* (particip drώντων ‘činećih’), što bi značilo da u prijevodu zapravo ne razlikuje glagole πράττω (πράσσω, osnova πραγ-) i δράω, za razliku od Markovića, koji ima *radnja* i *djelujem* (‘djelujućih’). To je pojava koja bi se, s jezikoslovnoga stajališta, mogla nazvati gubitkom raznolikosti (u prijevodu).¹²⁴

Moglo bi se ustvrditi da Marković tim prijevodom kao da želi nešto »poručiti«. Kao da Paviću hoće reći: »Sada ću ti pokazati kako treba prevesti tu Aristotelovu rečenicu.« Stoga je posrijedi zapravo nastavak sukoba. Dakako, prešutno, jer se nigdje ne spominje onaj kojemu je to doista upućeno. A to opet pokazuje da se taj njihov sukob više nije mogao primiriti. Više nisu mogli obnoviti onaj uzajamni odnos u kojem su bili prije siječnja 1869. Prijateljstvo je naime prestalo. Poslije su se, naravno, javljali novi sukobi, katkada i javne polemike. A one su, kako je već rečeno, znale biti vrlo oštre, izlazeći kadšto iz okvira pristojne akademske raspre.

The Collaboration of Armin Pavić and Franjo Marković in the First Volume of *Vienac* With Special Regard to Aristotle’s *Poetics*

Summary

Armin Pavić and Franjo Marković began their collaboration in *Vienac* shortly after their studies in Vienna, in 1869. At that time, Pavić was 25 and Marković was 24 years old. They offered the editorial board of *Vienac* to jointly write a column entitled *Our Theater*, which the editorial board accepted. The column appeared already in the first issue (of the first volume), dated “January 23” 1869. However, this first article was not signed by Franjo Marković, even though in the introductory part of that first installment Pavić explicitly states that they had jointly “offered themselves to the editorial board of ‘Vienac.’” Although the following installments were unsigned, the so-called “running heads” listed “F. Marković and A. Pavić: Our Theater.” This continued until April 3, that is, until issue number 11. After this, there was a brief pause, and in issue 15 (from May 1) Pavić continued alone, stating at the beginning

¹²⁴ Više o tome u Marotti, »O Pavićevu i Markovićevu prijevodu Aristotelove definicije tragedije«, p. 580.

that, despite the agreement with Marković, he had to do everything himself, and that he would continue in this manner. However, he then wrote only one more installment, this time after a longer break, published in issue 32 (from August 28). Afterward, Marković continued writing alone, starting from issue 38 (from October 9). Meanwhile, Pavić began publishing articles about Anacreon, as well as translations of his poems (from issue 26, dated July 17). The paper provides a detailed discussion of the aforementioned collaboration, especially in those joint articles that deal with Aristotle's *Poetics*. Since Pavić published a complete translation of Aristotle's work that same year, attention is drawn to the creation of that translation, as well as to the possible "influence" of Marković in choosing Croatian equivalents. Moreover, since few people's lives were as intertwined as theirs, brief reminders are given of each of their "life paths," as well as of the various conflicts they entered into during their lives, following their "friendship" in their youth. Finally, certain passages from Aristotle's *Poetics*, as cited by Franjo Marković in his *Aesthetics*, are compared with the corresponding passages in *Aristotle's Poetics* as translated into Croatian by Armin Pavić.

Keywords: Franjo Marković, Armin Pavić, Aristotel, Aristotle's *Poetics*, *Vienac*, Hermann Bonitz, Johannes Vahlen, Aristotle's definition of tragedy

